

jet na bázi empirického výzkumu marxistické teorie středního dosahu, bez nichž je spojení teorie a empirie nejen nesnadné, ale nejednou zcela nemožné.

Ačkoli všechny další kapitoly jsou v mnoha ohledech zajímavé a nejednou dokonce základním přístupem originální (to platí například o části věnované experimentu, která zajímavě spojuje obecně metodologické úvahy s praktickou instruktáží), zmíním se pouze o části týkající se sociometrického testu. Autor kapitoly V. I. Dobrenkov chápe sociometrický test jako specifickou formu dotazníku, proti čemuž nelze mít námitek. Popis testu je věcný, instruktivní, neopakuje se věci dnes již obecně známé (úvodní vazba sociometrického testu na spekulativní koncepci morenovskou je konstatována, ale nijak zvlášť komentována), což jsou všechno jednoznačná pozitiva. Zdá se mi však, že klasifikace sociometrických kritérií, jakkoli originální, je více než sporná. Pojmoslovně je nadto v nesouladu s obvyklou metodologickou terminologií (například rozlišení kritérií na komunikativní a gnostická nebo na jednostranně pozitivní, jednostranně negativní a oboustranná). Autor podle mého soudu také přeceňuje informační význam sociometrických indexů, které by vyžadovaly podrobnější metodologický komentář.

Celá práce je svědectvím o tom, že konkrétní metodologie, úzce spjatá s tradicí sovětské logiky a metodologie vědy, se stává jedním z nejsilnějších míst sovětské sociologie. Ostatně i čtenář solidně orientovaný v metodologické literatuře může být udiven množstvím původní sovětské literatury, na niž autoři odkazují. Závěrem ještě terminologická poznámka: sovětská metodologové na jedné straně bez zvláštních skrupulí používají termínů jako „kontent-analiz“ pro obsahovou analýzu či „stratificirovannaja model naselenija“ apod., na druhé straně zavádějí někdy více, někdy méně teoreticky zdůvodněné pojmoslovné difference. I této stránce věci bude asi nutno věnovat příslušnou pozornost (zvláště v českých překladech).

Miloslav Petrusek

Talcott Parsons: The System of Modern Societies

(Systém moderních společností)

Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey 1971, 152 s.

Tato Parsonsova práce, kterou již autor ohlásil jako samostatnou druhou část svého díla z roku 1966 – *Společnosti, vývojové a srovnávací hodnocení* (v českém překladu v nakladatelství Svoboda 1971) – vyšla s určitým zdržením až v roce 1971. Skládá se z předmluvy, 8 kapitol, do nichž patří úvod a závěr, a je opatřena společným jmenným a věcným rejstříkem.

Obě Parsonsovy knížky představují do určité míry změnu v autorově myšlenkovém vývoji. Je-li správné tvrzení jednoho z nejprísňějších amerických kritiků Parsonse A. Gouldnera, že jeho „velká teorie“ je mimo

jiné též neustálou konfrontací s marxismem, pak musíme konstatovat, že Parsons se snaží též proti marxismu vytyčit svou specifickou koncepci společenského vývoje. Zároveň podává určité periodizační schéma a pokouší se zdůvodnit jeho kritéria. Až do roku 1966 jakékoli širší vývojové koncepce a pokusy o periodizaci dějinného procesu u Parsonsové rozsáhlém díle chyběly. Zatímco kniha *Společnosti* z roku 1966 je kromě obecně teoretické a pojmové části věnována analýze takzvaných primitivních a přechodných společností, je nyníjší recenzovaná práce orientována převážně na analýzu moderních společností. Samozřejmě, že ani zde nechybí úvodní a již u Parsonse obligátní stručné rozvinutí základních kategorií obecné teorie jednání a teorie systémů.

V úvodní kapitole Parsons čtenáře seznamuje se svým pojetím moderního typu společnosti, kterou zasazuje do Evropy a interpretuje ji po výtte jako fenomén Západu. Tato společnost je dědicem západní části římského impéria a bylo to západní křesťanství, které poskytlo základnu, z níž se odvíjel „systém moderních společností“.

Parsons uvádí, že jeho práce má mnoho intelektuálních zdrojů. Nejvíce však akcentuje německou idealistickou filosofii, dále Marxe a M. Webera. Hegelova a Marxova teorie společenského vývoje má však podle Parsonse příliš určitý časový záběr, a proto Parsons považuje M. Webera za autora mnohem subtilnější koncepte, již je možno použít k analýze moderních systémů společnosti. Z toho důvodu je Parsonsova práce, podle jeho vlastních slov, psána v duchu Weberovy koncepte, i když se autor snaží začlenit do své knihy vývoj sociologické teorie za posledních padesát let. Zvláště se odvolává na biologii, která poskytuje určitý pevný základ pro koncepci společenské a kulturní evoluce, a spojuje ji současně s obecnější teorií vývoje živých systémů.

Parsons vychází z celkem správného předpokladu jednoty lidského rodu a z jeho historické vývojové diferencovanosti. V duchu svých dřívějších koncepcí však zdůrazňuje, že pro dějinnou diferenciaci člověka je důležitá především schopnost lidského rodu se učit, tvořit a užívat kulturní symboly. Historická evoluce člověka mimo jiné spočívá ve zvýšené schopnosti adaptace a autor se domnívá, že toto kritérium lze obhájit, aniž by bylo nutno upadat do osidel hodnotících soudů.

Druhá kapitola recenzované práce je podle Parsonsova zvyku především výkladem jeho základních kategorií a pojmů v rámci obecné teorie jednání a obecné teorie systémů. Větší pozornost je věnována kategorii, kterou Parsons již stručně nadhodil ve své první knize z roku 1966; jde o kategorii tzv. *Societal Community* (v českém překladu společností komunita). Tento termín je jádrem Parsonsova pojetí sociálního systému a koncentruje pozornost na jeho známý problém vnitřní integrace společnosti. Z kategorií evolučního vývoje Parsons zdůrazňuje čtyři procesy strukturálních změn, které mají význam

v rámci jeho celkové kategoriální soustavy. Jde o procesy diferenciace, adaptivního zlepšení, zahrnutí (inkluze) a zobecnění hodnot. V této souvislosti pak znovu zdůrazňuje, že je to kulturní vývoj, jenž je podstatný pro evoluční vzestup sociálního systému.

V kapitole třetí se autor pokouší ukázat, které instituce a jevy antického (římského) světa byly důležité pro vývoj moderních společností. Byly to dva mosty mezi římským světem a systémem moderních společností — křesťanství a některé instituce římského impéria. Na této bázi pak ve středověku vykristalizovala byrokratická struktura církve a její uspořádání vycházející z univerzálního právního systému, dále pevná teritoriální základna politických institucí a vzory municipální organizace.

Vlastní krystalizace moderního systému pak podle Parsonse (tomu je věnována čtvrtá kapitola) začala již v 17. století, zvláště v souvislosti s vlivem náboženství na legální zdůvodnění společností. Tento vliv prý byl podle Parsonse důležitější než obvykle uváděné procesy 18. století — vývoj k demokracii a industrializace. Důležitými oblastmi, v nichž tento vývoj diferenciace začal, byly Holandsko, Francie a Anglie. Zvláště Anglie začala být již na konci 17. století vysoce diferencovanou společností. Jádrem této diferenciace bylo oddělování náboženství, vlády a ekonomie od společností komunity.

V kapitole páté se Parsons dostává k problematice průmyslové revoluce. V duchu své celkové koncepce prohlašuje, že to není technologický a přísně ekonomický aspekt, který analyzuje, nýbrž přidružené změny v sociální struktuře. Přiznává však, že technologické změny měly revoluční účinky. Přesto však při rozvoji moderních společenských systémů hrál rozhodující roli systém svobodného podnikání a nikoli socialismus ve smyslu státního řízení celého hospodářství. Současně prý vznik velkého průmyslového sektoru nutně vyžaduje přechod k silnému a efektivnímu státu. Parsons nikdy nebyl liberálem ve vztahu ke státu, protože to odporuje jeho základním koncepcím o společnosti jako uspořádaném a integrovaném systému vztahů, v němž stát má vysoce pozitivní funkce. Měl však, jak na to již upozornil Gouldner, určité pochyby, jak do svého systému vtělit stále větší a rozhodující roli kapitalistického státu v ekonomice. Zdá se, že v této své práci dospěl k jednoznačnému stanovisku — říká, že univerzální legální systém jako ústřední funkce industriální společnosti nemůže zůstat bez silného státu. A navíc je stát nutný pro intenzivní regulování ekonomiky i pro kontrolu cyklických poruch, které jsou charakteristické pro průmyslový systém. Vláda a hospodářství se navzájem prolínají a jsou vzájemně závislé.

V kapitole šesté autor v duchu svých dřívějších úvah o sociální stratifikaci a jejím pozitivním významu pro moderní společnost pokazuje na to, že dvacáté století otevřelo novou fázi vývoje od dědičné askripce k úplně neaskriptivní stratifikaci. A je to právě tak zvaná revoluce ve vzdělání a rostoucí vzdělání

s ní spojené, které má stále větší význam pro umístění jednotlivců ve stratifikačním systému. Také ekonomika se posunula od klasického vzoru, vyznačeného kapitalistickou ideologií devatenáctého století. Je nejen podřízena kontrole, ale také značnému omezení dřívějších podnikatelských praktik. Strnulá opozice systému svobodného podnikání s minimem sociální a vládní kontroly na jedné straně a socialismu se státním vlastnictvím a kontrolou všech základních výrobních prostředků na druhé straně je nereálná. Socialismus není podle Parsonse pravou alternativou soudobých industriálních (rozuměj kapitalistických) společností. Je zde prý daleko důležitější integrativní problém těchto společností — problém, jak uvést do rovnováhy rovnostářskou složku moderních hodnot s komplexem výkonu, který vyvolává rozdíly hierarchického statusu v sociálním systému. Základní forma vlastnictví se stala plynulou; i když větší část důchodu z vlastnictví je soustředěna v rukou bohatých, existují nyní široké formy participace na důchodu, které neplynou z vlastnictví. Akumulace bohatství bohatými je podstatně bržděna progresivním zdaněním důchodů a majetků. Obecně se Parsons domnívá, že rozdělování příjmů je mnohem rovnoměrnější v poslední fázi vývoje moderních společností než v jeho dřívějších fázích. Totéž platí ještě ve větší míře, pokud jde o příležitosti, zvláště poté, co bylo umožněno vzdělání stále rostoucímu počtu příslušníků všech věkových skupin.

Vyšší zaměstnancké skupiny v moderní společnosti mají daleko k tomu, aby byly „zahálčivou třídou“, patří obecně k nezaměstnanějším pracujícím skupinám v lidské historii. A je prý paradoxní, že domněle „vykořisťovaná“ (uvozovky Parsonsovy) pracující třída má mnohem blíže k tomu, aby se stala třídou, jež má mnohem více volného času.

Parsons přiznává, že jen v nejnižších úrovních moderní chudoby existuje drastická deprivace související s hladověním, nízkým životním očekáváním, špatným oblečením apod., ale to se týká převážně rozvojového světa. Společnost Spojených států, podle Parsonse realizuje vysoký stupeň rovnosti příležitosti, tak zdůrazňovaný v socialismu. Je to americká společnost, která šla dále než kterákoli srovnatelná velká společnost, pokud jde o opuštění staré askriptivní nerovnosti a institucionalizaci v podstatě egalitářských vzorů. V rozporu s míněním mnohých intelektuálů americká společnost a mnohé moderní společnosti bez diktátorských režimů institucionalizovaly daleko širší rozsah svobod než kterákoli dřívější společnost.

Tato úspěšná společnost, tento nový typ společností komunity má své potíže. Ale dnes již nejde o stížnosti na tyranii autoritativních režimů, zvláště pak monarchistických, nebo na chráněná privilegia aristokracie. Problém není také v třídním antagonismu a vykořisťování v přísně marxovském smyslu. Problém nerovnosti a sociální spravedlnosti zůstává významný, avšak posuzovat tento problém v jednoduchém schématu buržoazie versus proletariát již není po provedení Parsonsové argumentaci smysluplné.

Parsons sice přiznává existenci značné chudoby v souvislosti s černoškou menšinou, přiznává, že byla dlouho v historii diskriminována, což má své počátky již v otroctví. Ale zdá se, že dlouhodobý trend je trendem redukce „demonstrativní spotřeby“ nejvyšších tříd a budoucnost směřuje k větší rovnosti, tj. k podstatně novým vzorům stratifikace. Dřívější nerovnost byla legitimována askriptivně. Hodnotový základ rovnostářství vyžaduje odlišnou legitimaci. Tato základna musí být funkcionální ve společnosti chápáné jako systémem. Odlišné výsledky soutěživého vzdělávacího procesu musí být legitimovány na základě společenských zájmů zvláště kompetentních lidí; speciální kompetence je při nejmenším funkcí jak vysoké vrozené schopnosti, tak i dobré přípravy. Parsons zná dva způsoby, jak smířit hodnotové imperativy základní rovnosti a funkcionální potřeby kompetence, produktivity a kolektivní efektivity. Je to institucionalizovaný princip odpovědnosti a institucionalizace rovnosti příležitosti, což zajišťuje, že žádnému občanu nebude ze známých askriptivních důvodů (rasa, sociální třída, náboženství, etnická příslušnost) bráněno v rovném přístupu k příležitostem pro výkon zaměstnání ani nebude diskriminován v oblasti zdraví a vzdělání. Parsons přiznává, že tento ideál má ještě velmi daleko k uskutečnění, protože ještě existují základy funkcionální nerovnosti: klasifikace, kompetence — ekonomická schopnost — kolektivní efektivity. V žádném případě není však žádná ze zděděných formulí stratifikace vhodná pro popis moderní stratifikace. Nejde o aristokracii ve starém smyslu, ani o třídy v Marxově smyslu.

Pro celkovou charakteristiku situace již nestačí pojmy vhodné pro minulé století. Nápadné ohnisko napětí a konfliktu se nezdá být již ekonomické ve smyslu kontroverze devatenáctého století — kapitalismus versus socialismus. Problém spravedlnosti není již politický ve smyslu distribuce moci, i když konflikty tohoto typu ještě trvají. Centrem problematiky je společnostní komunita. Jsou zde relativně zastaralé hodnoty, jako dědičná privilegia etnicity a třídy, jsou zde neřešené problémy integrování normativní struktury komunity, zůstává značně problematická motivační základna solidarity. Nová společnostní komunita, chápáná jako integrativní instituce, musí operovat na odlišné úrovni, než bylo obvyklé v naší intelektuální tradici, musí překročit vládu politické moci a bohatství.

V předposlední, sedmé kapitole Parsons vysvětluje, proč jako vždy i v tomto případě uvádí Spojené státy jako ilustraci svých úvah o nové společnostní komunitě. Je to proto, že podle Parsonse jsou USA zemí, která se stala vůdcem moderních systémů. Ne v obvyklém politickém smyslu, ale pro své strukturální inovace, jimiž přispěla k hlavnímu směru moderního vývoje. V této kapitole se Parsons dotýká také Sovětského svazu, který považuje nyní za zemi s ideologií, jež má své kořeny v západoevropských vzorech. Dnes prý se přes všechny rozdíly USA a Sovětského svazu zdá být společnou zdůrazňovanou hodnotou obecný instrumentální aktivismus. Sovětský režim

bere Parsons dnes na milost, protože prý zavádí mnohé rysy demokratické revoluce; tento proces ještě nedosáhl v Sovětském svazu všech svých možností, takže Parsons věští, že další vývoj může dobře vést k západnímu typu demokracie. Snad tato svá přání Parsons spojuje s nesporným faktem, který uvádí a doznává, že sovětský lid patří nyní k nejvzdělanějším národům světa.

Možná, že tento optimistický obraz budoucí „demokratizace“ Sovětského svazu ve směru k demokracii západního typu Parsons také čerpá z více než udivující teze, že imperialistická fáze západní společnosti ve vztahu k ostatnímu světu byla přechodná, takže dnes již žádný imperialismus v západním světě neexistuje.

Závěrečnou kapitolu Parsons věnuje tomu, aby s Maxem Weberem zdůraznil, že vývoj západní společnosti má univerzální význam v lidské historii, nebyl nahodilý a je v určitém směru zaměřen. V tomto západním světě sice ještě existuje odcizení v určité intenzitě, ale strukturální předpoklady pro revoluci lze těžko objevit. Parsons znovu tvrdí, že jádro krize (a skutečně prý podle Parsonse určitá krize existuje) je v společnostní komunitě, ne v ekonomice, politice nebo v hodnotovém systému. Je přesvědčen, že následující fáze bude zaměřena na integrování důsledků průmyslové revoluce, demokratické revoluce a revoluce ve vzdělání v souladu s požadavky společnostní komunity. Kulminační fáze vývoje moderní společnosti ještě neskončila, a tak je podle Parsonse předčasné mluvit o „postmoderní“ společnosti. Autor předpokládá, že hlavní trend příštího století bude směřovat spíše ke kompletaci společností, kterou nazývá moderní.

Při celkovém zhodnocení Parsonsovy práce (která je ve srovnání s jeho jinými díly relativně stručná) je nutno se ptát, co vlastně přinesla nová Parsonsova tendence vypracovat také určité vývojové a periodizační schéma, které až do r. 1966 v jeho „velké teorii“ chybělo. Z hlediska pojmové či kategoriální soustavy Parsons jako obvykle opakuje a popřípadě obměňuje či částečně rozhojňuje některé své pojmy a termíny. Tak rozvádí podrobněji své pojetí společnostní komunity jako jádra integrativních funkcí celé společnosti. Zavádí, protože jde o evoluční tendence, také čtyři evoluční procesy — diferenciaci, adaptivní zlepšení, zahrnutí a zobecnění hodnot. Tyto jeho nové pojmy ve svém souhrnu nijak zvláště nepřispívají k pozitivnímu obohacení sítě kategorií ani nezvyšují analytickou sílu Parsonsovy koncepce. Jako dříve se ukazuje, že konkrétní uplatnění kategorií na dějinný proces takzvaného západního světa nepřináší nic nového. Když srovnáme například marxistické pojetí společenského vývoje, Marxovo učení o výrobních silách a výrobních vztazích, o společensko-ekonomických formacích, Marxovu periodizaci dějin s Parsonsovými schématy, musíme vyslovit podiv nad celkovou chudobou a nekonkrétností jeho vývojového a teoretického zobecnění. A to jsme si ještě nevšimli jeho dvou základních nedostatků, které byly nápadné v jeho dřívějších pra-

cích a které se i v recenzované práci výrazně znovu objevují. Parsons nevěnuje téměř žádnou pozornost analýze hospodářské činnosti člověka a v duchu své koncepce o prioritě nadstavbových složek preferuje při vysvětlování dějinného procesu sféru kulturních hodnot a velký akcent klade na motivační roli náboženství a nadstavbových složek vůbec. Druhým nápadným nedostatkem je idealizace soudobé americké společnosti, i nadále existující Parsonsova nechuť k hluboké a důkladné analýze amerického ekonomického a politického systému, jeho otevřené apologetické velebení soudobé americké společnosti jako vůdce moderních společností ve strukturálních inovacích a v míře realizované rovnosti a svobod. Je pravdou, že Parsons v posledních letech přiznává existenci nerovnosti v americké společnosti i přes svá základní tvrzení o převažujícím egalitarismu a rostoucí míře rovných příležitostí pro všechny. Parsons uznává špatné postavení americké černošské menšiny i existenci chudoby v americké společnosti. Ale toto přiznání je jen okrajové, protože základní pozitivní procesy převládají a negativní, nepříjemné rysy se dají lehce a snadno odstranit. Velký důraz klade na procesy vzdělání, tedy zase na sféru nadstavbovou, nebo na zlepšení motivační struktury solidarity a zodpovědnosti.

Pokud se týká perspektiv, Parsons je optimista ve vztahu k soudobé moderní, tj. ve skutečnosti soudobé kapitalistické společnosti. Věřící, že bude i nadále existovat a také se i nadále zdokonalovat. Myšlenka socialistické alternativy je pro Parsonse naprosto nepřijatelná, jednoznačně a bez argumentace ji odmítá. Aby sprovedil ze světa nepřijemnou

existenci Sovětského svazu a socialistických zemí, je do určité míry ochoten přiznat, že nynější základní hodnotové vzory západní výkonnosti a instrumentálního aktivismu platí prý i v Sovětském svazu, kde je navíc možné podle Parsonse čekat vývoj ve směru k západní demokracii. Velká Parsonsova teorie i jeho úsilí mít také ve své koncepci evoluční a periodizační schéma dějin nevede k hlubšímu pochopení dosavadní historie, jejích skutečných hybných sil i základních vývojových trendů a perspektiv. Velká zátěž abstraktní, schematické a silně nehistorické strukturálně funkcionální metodologie, vysvětlování dějin a společnosti z nadstavbových složek, velký důraz na kulturní a náboženské hodnoty v dějinách — to vše vede k tomu, že Parsons se ani v této práci nebyl s to vymanit ze svého zaujatého přístupu k soudobé americké společnosti. Celá jeho složitá kategoriální a pojmová výbava mu neumožňuje hluboce a pravdivě analyzovat americkou společnost, odhalit a ukázat hluboké vnitřní konflikty i rozpory, které leží jinde, než je vidí Parsons, podobné jako základní vývojové tendence soudobého světa jsou jiné a rozhodně nebudou v příštích desetiletích omezeny jen na zdokonalování a rozvíjení „dobré“ soudobé, tj. americké kapitalistické společnosti. A Parsonsové dobré víře, že imperialistická fáze západních společností patří již k minulosti, se vysmívají jak fakty teprve před nedávnem ukončené americké války ve Vietnamu, tak i četné analýzy pokrokových amerických sociologů, analýzy reakční a konzervativní role amerického imperialismu doma i ve světě.

Eduard Urbánek